

УДК 316.344.24:316.647.8

Г.М. Кравченкова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СТИГМАТИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК РЕФЛЕКСІЯ КРИЗОВОГО ДИСКУРСУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті представлено результати дослідження чинників стигматизованого сприйняття професій у сучасному українському суспільстві. Автор розглядає стигматизацію професій як наслідок перманентного кризового становища українського соціуму, що зумовлює кардинальний перелом у негативних і позитивних оцінках суспільної значущості професій, який виявляється на когнітивному, конативному та афективному рівнях.

Ключові слова: стигматизація професій, криза, сприйняття професій.

Сьогодні найпопулярнішими темами в боротьбі за політичну владу та увагу громадськості стають проблеми соціальної незахищеності, низького матеріального рівня життя громадян, кризового стану українського суспільства, розколу в системі влади, відчутного економічного спаду, негативного сприйняття реальності громадянами України тощо. Внаслідок того, що ситуація економічної кризи торкається практично кожного українця, ця проблема привертає увагу аудиторії, а обговорення подібних тем у ЗМК негативним чином позначається на масовій свідомості, формуючи негативні соціальні установки більшості населення України. На наш погляд, у сучасних умовах люди реагують не стільки на саму кризу, стільки на кризовий дискурс, що створюється, у першу чергу, засобами масової комунікації. При цьому, комунікативні практики кризового дискурсу засновані на негативному сприйнятті реальності, стигматизації об'єктів соціальної взаємодії. «Кризові» публікації провідних журналів, друкованих або інтернет-видань і навіть ролики «кризової реклами» стали буденним явищем. Інформаційне поле сповнене негативною «кризовою інформацією» [1]. За рахунок перенесення на суспільні настрої «негативних» медіа-меседжів у контексті кризового дискурсу в масовій свідомості формується відчуття безнадійності і негачії будь-яких можливостей суспільних перетворень. На рівні повсякденності подібні соціальні установки закріплюються в соціальних стереотипах, що реалізуються в конативних стратегіях.

Феномен негативного сприйняття як формування упередженого ставлення до об'єкта когнітивного процесу за рахунок часткової або повної дискредитації учасників соціальної взаємодії в західній соціології одержав назву стигматизація

[див. 2; 3]. Як правило, соціальна стигматизація призводить до негативного маркування, виокремлення людини на тлі інших. Завдяки цьому індивід «випадає» з формальної або неформальної організаційної структури суспільства, поповнює ряди маргіналів [4]. В умовах кризи стигматизація посилюється практично в усіх сферах соціальних взаємодій – міжетнічних, релігійних, сімейних, політичних, професійних тощо. Розглянемо механізм стигматизації професій. Ми вже зверталися до вивчення проблеми соціальної стигматизації як механізму формування негативного образу професій [5; 6; 7]. Дослідження цього феномену привело до висновку, що це – якісний показник насичення масової свідомості негативними стереотипами. Ключовим поняттям у даному контексті стає концепт стигми.

Стигма (stigma, знак, тавро) – фізична або соціальна ознака, що девальвує соціальну ідентичність актора, «роблячи непридатною для широкого соціального сприйняття» [2, р. 2]. У той же час стигма – це своєрідний негативний «штамп», стереотип. Проте якщо стереотип – це стійкий, емоційно насичений образ, то стигма – очевидна соціальна ознака, риса характеру, що виражає якусь ганебну властивість індивіда, через що він виключається з числа нормальних. Стигма – це властивість, на підставі якої конструюється негативний стереотип. Усі стигми, як правило, носять характер стереотипу, але не всі стереотипи стигматизовані.

Базуючись на теоретичних уявленнях І. Гофмана, ми виокремили суб'єктивні ознаки стигматизації професії: 1) особливий стиль або форма одягу; 2) бравада або відчуття невпевненості під час виконання службових обов'язків; 3) зайва акцентуація уваги на собі; 4) використання професії для виправдання власних невдач або, навпаки, собі на користь; 5) бажання приховати інформацію про власну професійну приналежність та дискомфорт при акцентуванні уваги на професійній приналежності.

Стигматизацію можна розглядати як процес соціальної ексклюзії (соціального виключення), коли відбувається відторгнення актора від домінуючих норм і цінностей. Соціальна ексклюзія – процес, що спричинює кризу, недолік або розрив соціальних зв'язків індивіда із суспільством [8]. Поняття соціальної ексклюзії віддзеркалює внутрішні, суб'єктивні переживання стигматизованого індивіда як представника професії, що негативно сприймається. Предметом нашого дослідження є об'єктивні чинники стигматизації професій в умовах кризи, що піддаються соціологічному виміру.

Аналіз об'єктивних причин стигматизації професії був здійснений нами на підставі соціологічного дослідження, проведеного методом глибинних напівструктурованих інтерв'ю в серпні 2009 р. Його метою було виявлення та характеристика аспектів соціальної взаємодії, які створюють основу комунікативного механізму стигматизації професій. Добір респондентів здійснювався за цільовою вибіркою ($n = 80$), що була побудована за такими критеріями: проживання респондентів у містах з різною професійною структурою¹, стать, вік, рівень

¹ Респонденти обиралися з двох міст України: з гетерогенною та гомогенною професійною структурою. Оскільки в дослідженні перше значення мають професії, ми припустили, що різноманітний або

матеріального статку, вид занять. Обираючи респондентів за віком, ми розділили генеральну сукупність на дві групи, що представляють традиційно опозиційно налаштовані судження, – покоління «дітей» і покоління «батьків»². Критерій добору «матеріальний стан сім'ї респондента» конструювався відповідно до шкали, що включає п'ять позицій, за якими респондент міг його описати як низький, нижче середнього, середній, вище середнього або високий.

Мета цієї публікації – аналіз причин стигматизації професій у сучасному українському суспільстві.

Аналіз матеріалів глибоких інтерв'ю дозволив нам детально описати умови стигматизації професій і особливості комунікації, взаємодії з цими професіями або (за її відсутністю) отримання інформації про них. У ході інтерв'ю респонденти говорили про професії, які користуються так званою поганою славою, затавровані ганьбою в українців, описували їх позитивні та негативні сторони, ранжували за ступенем негативного сприйняття. На основі емпіричних даних було виявлено 58 стигматизованих видів занять³, що надані в переліку за частотою згадування респондентами в інтерв'ю (див. табл. 1). Наведений у таблиці індекс обчислювався за результатами ранжування респондентами професій, що викликають негативні асоціації (1 – максимально негативна оцінка, 10 – максимально віддалена від негативного сприйняття). Якщо частота згадки показує, наскільки актуалізована проблема взаємодії з представниками даної професії, то індекс стигматизації відображає, наскільки стигматизовано конкретний вид занять або професійне поле у свідомості українців.

Таблиця 1

Стигматизація професій у свідомості українців

Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс	Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс	Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс
1. Мільйонери	47	3,2	4. Лікарі	40	4,8	7. Вчителі	30	5,1
2. Депутати	41	3,3	5. Прибиральниці	36	2,5	8. Продавці	21	3,8
3. Двірники	40	2,4	6. Робітники	34	3,5	9. Юристи	16	5,1

одноманітний ринок праці створюють своєрідний соціокультурний фон сприйняття. У зв'язку з чим, з метою ретельнішої організації вибірки, було вирішено проводити дослідження в різних містах.

² Група покоління «дітей» складається з повнолітніх віком від 18 до 22 років – студенти утворених закладів I–IV рівнів акредитації, безробітні, а також ті, хто порівняно недавно почав працювати. У цьому віці респонденти перебувають на стадії засвоєння професії. У молодих людей поки що відсутній необхідний життєвий досвід, але наявні певні уявлення про різні професійні групи, внаслідок того, що їм уже довелося обирати собі професію. Представники покоління «батьків» (від 48 до 52 років) давно вже визначилися з професією, навіть якщо вона їх не влаштовує.

³ Ми свідомо віддали перевагу терміну «вид занять», оскільки він дозволяє вільніше описувати різні сфери діяльності, не вдаючись у подробиці професійної кваліфікації, які важливо враховувати при порівняльному аналізі професій. У даному випадку успадковується традиція інтерпретативного аналізу Е. Х'юза, Г. Беккера, які розглядали поняття «професія» як звичний соціальний ярлик, що виникає у сфері розподілу праці.

Продовж. табл. 1

Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс	Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс	Рід заняття, сфера діяльності	частота згадування	індекс
10. Артисти і шоумени	13	5,8	26. Комівояжери	5	3,8	43. Митники	2	7
11. Вантажники	12	2,3	27. Офіціанти	5	5	44. Менеджери з продажу	2	7
12. Комунальники	12	3,3	28. Інженери	5	5	45. Фотомоделі	2	7
13. Бізнесмени	12	5,3	29. Викладачі	5	5,6	46. Пожежники	2	8
14. Податківці	11	3,6	30. Економісти	5	6,2	47. Санітари	2	8
15. Сільгоспробітники	11	6,1	31. Патологоанатоми	4	3	48. Стриптизерки	1	1
16. Будівники	9	3,5	32. Представники служби ритуальних послуг	4	3,7	49. Службовці вилову бездомних тварин	1	1
17. Судді і прокурори, як представники судової системи	9	3,7	33. Ріелтори	4	6	50. Психіатри	1	2
18. Урядовці	8	5,6	34. Водії громадського транспорту	4	7,3	51. Круп'є в казино	1	3
19. Кондуктори	7	3,3	35. Зайняті на роздачі флаєрів та рекламних листівок	3	3	52. Мерчандайзери	1	3
20. Військові	7	5,1	36. Художники	3	6	53. Чистильники взуття	1	3
21. Охоронці та вахтери	6	4,3	37. Вчені	3	7,7	54. Шевці	1	3
22. Посудомийки	6	4,5	39. Асенізатори	2	3,5	55. Поети	1	4
23. Банкіри	6	5,8	40. Соціологи	2	4	56. Інспектори сансапції	1	6
24. Журналісти	6	5,8	41. М'ясники	2	5	57. Священники	1	9
25. Таксисти	5	2,8	42. Спортсмени	2	6,5	58. Психологи	1	10

До соціокультурних і комунікативних передумов стигматизації професій в українському суспільстві належать особливості культури транзитивного суспільства, що формують нові очікування по відношенню до професій соціальної орієнтації⁴. Прочитуємо наших респондентів. «*Это смена формации социалистической на капиталистическую. Старая привычка: выходили (на) субботники, воскресники на производстве, по месту жительства, сами все делали. Да и коллективизм был и под-держивался, а сейчас капиталистическое направление, поэтому – я плачу налоги, почему мне это не предоставляют? Это было бы неправильно, если б у нас не было б примеров, те же СМИ показывают, какие зарплаты у правительственных чиновников. А это не один министр, у каждого из них есть помощники, чиновники – это тысячи людей. И у них, даже уровень районных, тем более областных администраций, 15–20 и более тысяч гривен, при том, какие мы получаем. Правительство, а*

⁴ Даний вид професій виділено на основі класифікації Є. О. Климова [11], який у своїх дослідженнях дійшов висновку: кожна професія формує своєрідне світосприйняття, що впливає на характер всієї решти взаємозв'язків з іншими людьми як представника тієї або іншої професії. Відповідно до об'єкту праці названо 5 типів професій: людина/(жива) природа; людина/техніка; людина/людина; людина/художній образ. Професії орієнтації людина/людина ми називаємо професії соціальної орієнтації.

депутаты, а линия центральной и местной власти. Поэтому люди правильно требуют, мы платим налоги, содержим эту армию чиновников»⁵ (В.В., 49 років, судмедексперт, середнє матеріальне становище)⁶. Респонденти старшого віку говорять про особливості менталітету радянського періоду з характерними негативними установками: «...малая зависть и человек уже начинает. Мы так воспитаны в Совдепии. Вот он уже семь ходок замочил, а я тока две. Уже жаба давит. Уже идет. Просто на Западе зависть не так – у них с молоком матери выпитывается порядочность, у нас – укради, подставь, сдай. Не сдашь ты, сдадут тебя. Если честно, доверять нельзя никому, даже мне. Недоверие вертит этим миром. Вы ж идете на базар и смотрите, чтоб продащица там пальчиком не прижимала. Так что практически у нас... Мы даже президенту не доверяем. У нас нет профессии, которой можно доверять. Это все наши коробки еще не переключились. Вот мы сейчас поуходим, все старики, старая закалка, «шестидесятники»⁷, которые и выросли в нем, в Советском Союзе, мы еще идем по наклонной и стараемся наших детей еще по старинке растить. Еще наше воспитание сказывается. А вот когда они вырастут, <...> а уже их дети будут жить в другом, капиталистическом обществе. А обратной дороги нет, у нас только идет капитализм <...> Государственные заводы есть, предприятия есть и тут же параллельно частное.

Там же ім, оно родилось – говорят: «Нельзя, нельзя, не воруй». А потому что ты сегодня попадешься, завтра тебя выгонят. Компьютеризированная система. В компьютер внесли «Сиськин – враг народа». Вот он приходит, уже там любой предприниматель говорит: «Пробейте этого человека по компьютеру». Кнопочку нажали – «Сиськин – враг народа, вор». Все, Сиськин остался без работы. А чтобы Сиськин не воровал, ему и сделали систему кредитования, по исполнению совершеннолетия. Его государство обеспечило всем необходимым, банки ему дали ссуды, он купил все, что захотел, он насытился, что остается – тупо работать и отдавать деньги банку. Спасибо банку, у меня есть машина, все! И теперь оставьте мне ползарплаты на жратву, а остальное банк ... берет себе. И так оно идет, но незаметно погашается. У нас дали – и завалили, задушили» (А., 49 років, таксист, низький матеріальний стан).

Дані характеристики свідчать про специфіку транзитивного українського суспільства: нерозуміння соціальної ситуації, маргінальну самоідентифікацію громадян. Подібний стан посилюється відсутністю позитивних змін, перманентною економічною і політичною кризою, що знаходить своє відображення в негативному сприйнятті навколишньої реальності.

Комунікативний механізм стигматизації базується на двох рівнях комунікації – міжособовому та масовому. На першому рівні формується певна позиція по відношенню до тієї або іншої професії, навіть на основі одноразового негативного

⁵ З метою аутентичного збереження особливостей лексики тексти інтерв'ю наведені мовою оригіналу.

⁶ Тут і далі в дужках після цитат наведено ініціали респондента, вік, його професія та рівень матеріального стану сім'ї.

⁷ Респондент має на увазі людей, народжених у 1960-х рр..

досвіду взаємодії: *«Все зависит от опыта человека. Может, тот, кто нормально относится к милиции, ненавидит строителей, потому что они ему когда-то криво стенку дома поставили, и так далее»* (О., 21 рік, оператор копіювального апарата, середнє матеріальне становище). На другому – значну роль відіграють масові комунікації: *«Общество, оно отражается в средствах массовой информации. Я бы не говорил о каком-то нагнетании какой-то мысли в обществе. Просто все идеи средств массовой информации, они витают в обществе»* (В. А., 48 років, асистент, ХАДІ, матеріальний стан вище середнього). Говорячи про ЗМІ як про інструмент стигматизації конкретних професій, респонденти відзначають специфіку негативних медіа-меседжів:

- інформація негативного змісту, часто неперевірена, впливає на створення певного образу професії в реципієнтів подібних повідомлень: *«Много наговаривают. Наветы и клеветуют на вузовских преподавателей. Я имею в виду публикацию последних... м-м... Муссирование заявлений, слухов, предположений о коррупции в вузах, в отношении преподавателей. Именно в СМИ. Сейчас это основной источник. Вчера по харьковским новостям поступило. А. Б. Аваков озвучивал. Поступило заявление студентов медицинского университета, в котором просят главу администрации области сократить ставки денежного стимулирования, ставки оплаты и сдачи экзаменов и зачетов по одной из кафедр медицинского университета. Иронически, саркастически, и назвали кафедру и преподавателя. Может, это и так, хотя я, конечно, сомневаюсь, но, с другой стороны, это неправильно, потому что не было никакой, ни служебной проверки внутренней, ни управления высшего образования, которое не с администрацией. Органы правоуправления, может, этого и не знают. Это непроверенная информация. СМИ в прямом смысле, как правило, скатываются на «жаренные» новости. Пограничные вопросы с желтой прессой, которые поднимают какие-то сенсации, вот нужно постоянно поддерживать, подогревать интерес публики к себе, к этим СМИ»* (В. В., 49 років, судмедексперт, середнє матеріальне становище);

- повідомлення негативного змісту завжди афективно яскравіші, привабливіші для аудиторії: *«В наши дни люди теряют способность анализировать, в связи с этим любую информацию они покупают как за должное и это выдают потом «за правду». Соответственно, любую профессию можно с любой точки зрения преподнести, и будет совершенно иное отношение. Чем у нас сейчас пользуются, хотя такого нет, чтоб какую-то профессию чернили. Но есть обвиняют в некомпетентности или на какие-то другие моменты обращают внимание. Часто говорят о несоответствии тех же милиционеров, тех же врачей. Водитель, ну, в любой профессии есть такие моменты, которые с отрицательной стороны можно показать. Ведь есть человеческий фактор, и люди не идеальны. И любую профессию можно так показать. Просто у нас сейчас СМИ настроены на отрицательную информацию. Как сказал один человек, «я не читаю газеты и не смотрю новости, потому что плохое продается лучше». Ну, а это, наверно, психологический момент, потому что люди – такие существа, они забывают о своих проблемах, когда видят, что кто-то живет хуже»* (Т., 20 років, студент екологічно факультету, середній матеріальний стан);

- більша частина негативної інформації присвячена питанням ролі влади в органах державного управління, що негативно позначається на образі професій, які представляють владу у державі: *«Ну, по вот этим вот громким заявлениям в СМИ, когда у нас идет сейчас перекаривание власти, каждый тянет одеяло на себя, когда прикрываются и замалчиваются вот эти все делишки высокопоставленных чиновников. Конечно, народ смотрит на это всё. И, мне кажется, что, может быть, работа и юриспруденции, и милиции в связке со всеми этими событиями, она пользуется у простых людей каким-то недоверием, потому что знают, что «отмазаться» могут»* (О. І., 51 рік, економіст, матеріальне становище вище середнього).

У даному контексті стає очевидною комунікативна природа механізму стигматизації. Тут набуває особливого значення рівень взаємодії (рутинні практики або одноразові акти) та присутність медіаторів у комунікації (ЗМІ, переконання інших людей або власний досвід). Цей факт підтверджує наші спостереження щодо виняткової ролі мас-медіа в нагнітанні суспільної тривоги, особливо у формуванні уявлень про масштаби кризових явищ у нашому суспільстві.

Глибинні інтерв'ю показали, що респонденти пояснюють упереджене, негативне ставлення навіть до престижних професій, у переліку інших причин, кризовою ситуацією, яка склалася в українському суспільстві. Таким чином, стигматизацію професійних стереотипів можна інтерпретувати як прояв кризової свідомості українців [9].

Розглянемо найяскравіші приклади. Професії юриста і працівника силових структур (СБУ, міліція, податкова міліція та ін.) хоча й визнаються престижними, але оцінюються, як правило, негативно, оскільки в умовах кризи представники цих професій часто перевищують свої повноваження: *«...юристы регулируют отношения и нередко определяют правомерность поведения и действий, но, с другой стороны, они только часть общества, которое их выделило для этого. Общество само может себя урегулировать, но для этого, конечно же, нужны условия – не период кризиса и не наше сегодняшнее состояние экономики и политической жизни. Поэтому сейчас они выполняют свои специфические функции, которые на себя забрали, расширили свои полномочия за пределы своей специальности – это все равно два основания: первое – они лезут за рамки своей деятельности сами, а с другой стороны, и жизнь нашего общества на них набрасывает неспецифические функции»* (В.В., 49 років, судмедексперт, середнє матеріальне становище).

Методика контент-аналізу текстів інтерв'ю дозволила виявити три групи категорій стигматизації, що характеризують ставлення до професій, зміст роботи, індивідуальні характеристики представників даної професії. У наративах, присвячених міліціонерам, «категорії ставлення» представлено в одиницях тексту за темами: негативні відгуки та засудження; кривда; неповага; недовір'я; страх; уникнення; «категорії роботи» – корупція і злирство; порушення закону; шкода та відсутність допомоги; високий дохід, але низька зарплата; безкарність і перевищення повноважень; робота без особливих інтелектуальних витрат; низький професіоналізм; використання негативної термінології; неповага клієнтів; відсутність позитивного

результату; прискіпливість; обмеження свободи людей; «категорії характеристики» – ненормальні; погані люди; здатні на зраду та обман; особливої психології; агресивні; хитрі; ледачі; потенційні злочинці; безпринципні і безвідповідальні; користолюбні; низькі; специфічної зовнішності та неприємної манери поведінки.

Економісти-аналітики стигматизуються через нездатність адекватно спрогнозувати економічну кризу: *«Я не вижу от их деятельности результатов. Вот, наш пресловутый кризис, который нагнетался по всему миру, для Украины, несмотря на обилие экономистов-аналитиков, стал сюрпризом»* (В.В., 48 років, менеджер з персоналу, матеріальне становище вище середнього). Зазначимо, що негативне ставлення до цієї професії значно посилилося в контексті заяви міністра освіти про надлишок економістів і юристів на сучасному ринку праці України [10]. Подібні заяви від авторитетних високопоставлених посадовців, рефреном з'являючись у мас-медіа, посилюють ефект стигматизації професії: *«У нас в стране они (экономисты) очень некомпетентны, и прогнозы их вообще порой не оправдываются. Наверно, они и не умеют. В связи с кризисом. Во всем мире он давно прогнозируем, меры предпринимались. У нас об этом и говорит стали позже, и все прогнозы, которые давались, позже. Опять-таки о курсе евро, не оправдывается вообще ничего практически. После перестройки была уважаемая до какого-то времени, еще 10 лет назад – да, а сейчас перепроизводство их получилось, и, во-вторых, массовая их некомпетентность, неустроенность, она стала просто обычной»* (Т.С., 51 рік, канд. хім. наук, матеріальне становище вище середнього).

Робота в банківській сфері та будівництві у більшості інтерв'ю визнається престижною, але у зв'язку з кризою переходить до розряду професій, значущість яких «дещо перебільшується»: *«По телевизору слышал, говорили: кризис в строительной и банковской сфере, потому что здесь остались большие вливания и инвестиции, а отдачи нет. Даже мой сын, который в принципе новостями не интересуется, и то сказал: Пап, это, по-моему, и тебя коснулось»* (К.Е., 49 років, начальник відділу капітального будівництва СЕБ, матеріальне становище вище середнього); *«Работа строителей сегодня зависит, во-первых, от погодных условий, во-вторых, от экономического кризиса – стройка стала»* (А.П., 49 років, прибиральниця, низьке матеріальне становище). У зв'язку з кризою з'явилася загроза опинитися в ситуації, коли більшість фахівців перекваліфіковується, а ті, що залишаться, надаючи неякісні послуги, підсилюватимуть негативне сприйняття професіоналів з цієї сфери: *«В свое время, в начале 90-х, мы уже пережили кризис в строительстве, когда остановились все стройки. Все строители оказались на улице, и мы потеряли очень много строителей как класс профессионалов. А сейчас, посмотрите, кто на стройке работает – одни пацаны. А что пацаны умеют? В то же время, тогда мы потеряли школу ПТУ, где их, собственно, обучали. А их учили. Сейчас этой системы нет – она разрушена. То есть пацаны выходят после школы – куда им деваться? На институт у них нет денег, потому что практически платное все обучение, вот. Дальше – армия, и кому он здесь нужен? И остается идти на стройку <...> А тех рабочих-профессионалов вообще не осталось, и вот эта молодежь, она сейчас не*

умеет работать» (К.Е., 49 років, начальник відділу капітального будівництва СЕБ, матеріальне становище вище середнього). Подібні судження висловлювалися і стосовно банківських працівників: «Вот работа в банке – в тепле, в чистоте, клиентура культурная, общение с людьми, образованными, культурными, по сравнению с учителем работа спокойнее. Хотя в последнее время, думаю, и им не сладко в связи с вот этим кризисом» (О.В., 48 років, вчителька, середнє матеріальне становище). Робота в банківській сфері набуває характеру ризикованої: «...деньги, прогореть можно. Кризис, и, хоп тебе, много зависит от государства, от мировой экономики» (А.П., 49 років, прибиральниця, низьке матеріальне становище).

Таким чином, результати здійсненого дослідження дозволили нам дійти висновку та підтвердити гіпотезу, що стигматизація як насичення масової свідомості негативно тавруваними стереотипами, віддзеркалюючи реальний стан суспільства, актуалізується негативним сприйняттям соціальної реальності. Стигматизація соціальних інститутів в особі їх агентів – представників професій, які ототожнюються з даною підсистемою, свідчить про інституційну кризу та породжує соціальне відчуження, яке негативно впливає на процеси консолідації суспільства, поглиблює суспільну кризу.

Ознаками стигматизації масової свідомості в умовах сучасного українського суспільства є:

- насичення ЗМІ інформацією негативного характеру;
- «списання» соціальних труднощів на економічну кризу, за рахунок якої виправдовується бездіяльність і непрофесіоналізм осіб, відповідальних за вирішення суспільних проблем;
- виправдання представниками стигматизованих професій, орієнтованими на девіантну поведінку, власних проблем існуючою кризою;
- спотворення професійної ідентичності престижних професій як наслідок кризи даної системи: *«престижность врачей, я думаю, ушло это. Я очень уважаю нескольких врачей, но к системе самой я не очень хорошо отношусь. Если куда ни ткнешься, только кто связан с больницей, происходит сразу отторжение»* (К.Е., 49 років, начальник відділу капітального будівництва СЕБ, матеріальне становище вище середнього);
- атмосфера напруги як наслідок взаємодії з представниками таких професій, може формувати постійний дискомфорт у повсякденних практиках, наприклад, конфлікти в громадському транспорті: *«По моим наблюдениям, водителей не уважают – могут поругаться часто в общественном транспорте, могут обозвать. Если водитель что-то объявляет, просит, то не слушают никогда»* (Л.П., 52 років, службовець відділу санації і дезінфекції Київського р-ну, середнє матеріальне становище).

Цілком зрозуміло, що стигматизація професій відбувається в різних суспільствах та специфічно проявляється за умов певної субкультури. Стигматизація професій як наслідок перманентного кризового стану українського суспільства набуває особливої сили, що свідчить про глибокі зміни в суспільній свідомості. Названий

контекст об'єктивно зумовлює кардинальний перелом в оцінці суспільної значущості різних професій – як у негативному, так і позитивному напрямі, що реалізується на когнітивному, когнітивному та емоційному рівнях. У такому разі стигматизоване сприйняття та негативні емоційні оцінки певних професій зумовлюють поведінку громадян, їх соціальні орієнтації, втілені в стратегіях подолання кризи. Негативне сприйняття професій суспільної орієнтації, особливо тих, що є агентами інститутів правопорядку, соціального захисту тощо, вказує на властиві людям радянського періоду патерналістські орієнтації. Стигматизація відбувається на тлі звички розраховувати не на власні сили, а на пошуки винних у своїх проблемах. Громадяни впевнені, що вирішення проблеми їх добробуту залежить від інших, внаслідок чого невідповідність подібних експектацій призводить до стану фрустрації та поширення кризових дискурсивних практик.

1. *Луценко А.* Кризовий апокаліпсис суспільної свідомості. Чи є вихід? [Електронний ресурс] / Анатолій Луценко 11.03.2010 – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/alutsenko/49b8d897892df/>.
2. *Goffman E.* *Stigma: notes on the management of spoiled identity* / Ervin Goffman. – Inglewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1964. – 148 p.
3. Ordinary, the Same as Anywhere Else : Notes on the management of spoiled identity in “marginal” middle-class neighborhoods / C. Allen , R. Powell, R. Casey, S. Coward // *Sociology*. – L., 2007. – Vol. 41, N 2. – P. 239–258.
4. *Липай Т. П.* Стигматизація в практиці общеобразовательных шкіл / Липай Татьяна Петровна // *Социол. исслед.* – 2009. – № 11. – С. 142–144.
5. *Свистунова Г. Н.* Стигматизовані ідентичності: можливості соціологічного аналізу / Свистунова Галина Николаевна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Х. : Видавн. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. – С. 592–594.
6. *Кравченкова Г. Н.* Стигматизація в контексті сучасних теорій комунікації : огляд зарубіжних теорій / Кравченкова Галина Николаевна // *Вестник Харьков. нац. ун-та ім. В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* – Х. : Издат. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – № 844. – С. 102–106.
7. *Кравченкова Г. Н.* Аналіз комунікативного механізму стигматизації (на прикладі професій) / Кравченкова Галина Николаевна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Вип. 15. – Х. : Видавн. центр Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – С. 283–289.
8. *Фурдига О. О.* Культурне відторгнення як мас-медійні репрезентації природних ексклюзивних феноменів / Фурдига Оксана // *Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей* : тези доповідей учасників 1 Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 159.
9. *Кравченкова Г. М.* Стигматизація професій як прояв кризової свідомості українців / Кравченкова Галина Миколаївна // *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна.*

Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип., 25. – Х. : Видавн.центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – С. 112–115.

10. *Панченко А.* Навчіть мене чогось, щоби більше не вчитися [Електронний ресурс] / А. Панченко (дата публікації: 10.07.2008). – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/career/1066/>

11. *Климов Е. А.* Образ мира в разнотипных профессиях : учеб. пособие / Климов Евгений Александрович – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 224 с.
Отримано 12.09.10.

Г.М. Кравченко

СТИГМАТИЗАЦИЯ ПРОФЕССИЙ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ КАК РЕФЛЕКСИЯ КРИЗИСНОГО ДИСКУРСА (по материалам качественного исследования)

В статье представлены результаты исследования факторов стигматизированного восприятия профессий в современном украинском обществе. Автор рассматривает стигматизацию профессий как следствие перманентного кризисного состояния украинского социума, что обуславливает кардинальный перелом в негативных и позитивных оценках общественной значимости профессий, который проявляется на когнитивном, конативном и аффективном уровнях.

Ключевые слова: стигматизация профессий, кризис, восприятие профессий.

G.M. Kravchenko

STIGMATIZATION OF PROFESSIONS IN UKRAINIAN SOCIETY AS A REFLECTION OF CRISIS DISCOURSE (based on Qualitative Research)

The article presents results of the research of factors of stigmatized perception of professions in modern Ukrainian society. The author examines the stigmatization of professions as a result of permanent crisis situation of Ukrainian society, which leads to pivotal turn in the negative and positive assessments of the social significance of professions, which turns on the cognitive, affective and connotation levels.

Keywords: stigmatization of professions, crisis, perceptions of professions